

2.12. CURRENT ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF SPEECH DEVELOPMENT OF PERSONALITY DURING PRESCHOOL CHILDHOOD

2.12. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА

Якість мовленнєвого розвитку особистості в дошкільному віці має вирішальне значення для її життєдіяльності в усі наступні вікові періоди. Своєчасний і повноцінний розвиток мовлення є важливим показником і умовою забезпечення вікової норми функціонування всіх психічних процесів дошкільників. Показником своєчасності мовленнєвого розвитку в період дошкільного дитинства є спрямованість батьківських і педагогічних зусиль в цьому напрямку з раннього віку. У свою чергу, повноцінний розвиток мовлення характеризується опануванням дошкільником достатнім за обсягом мовленнєвим матеріалом, який становить підґрунтя для розвитку мовленнєвої особистості в наступні вікові періоди.

У теорії та практиці дошкільної освіти мовленнєвий розвиток вихованців ЗДО розглядається як невід'ємна складова освітнього процесу та їх міжособистісної комунікації. Особливе значення цьому напрямку розвитку особистості в дошкільному віці фахівцями відводиться встановленню її соціальних зв'язків. Дослідники наголошують, що оптимізація процесу мовленнєвої діяльності дитини визначається такими чинниками, як: наявність розвивального мовного середовища, приклад мовленнєвої поведінки дорослих, стимулювання педагогами мотивації, потреб та створення умов для учіння в ЗДО.

На думку дослідників, дієвим засобом активізації і стимулювання вихователями мовленнєвого розвитку дошкільників є комплексне застосування спеціальних взаємопов'язаних форм освітнього процесу: (індивідуальних, групових, підгрупових) та розв'язання завдань у цьому напрямку особистісного розвитку дітей під час усіх наявних у ЗДО видах діяльності вихованців⁸¹¹.

Науково доведено, що для розвитку мовлення дитини, передусім, необхідне мовне середовище, її залучення до мовленнєвої діяльності. Так, вчені відзначають, що затримка мовного розвитку в дітей без жодних відхилень у фізичному розвитку, стає реальністю за умови недостатньої уваги дорослих, обмеження їх вербальної комунікації. Мовлення дорослих – батьків, а згодом педагогів є вирішальним чинником активізації мовленнєвої діяльності дитини. Роль дорослих є вирішальною, провідною у стимулюванні мовлення дитини, оскільки первинним етапом мовленнєвої діяльності дитини є їх наслідування.

Мовленнєве середовище, яке складається зі зразків мовлення дорослих, правомірно вважається дієвим чинником розвитку мовлення дитини в ранньому віці. У малюків не має альтернативних шляхів опанування мовленням, аніж наслідування дорослих. Первинно мовленнєве середовище дитині забезпечує сім'я. Саме зразки мовлення найрідніших людей є прикладом для наслідування в ранньому віці.

Значення членів сім'ї в мовному розвитку дитини зумовлюється тим, що вона має можливість систематично спостерігати за їх мовленнєвою поведінкою. При цьому особливий вплив має мовлення матері, яка для дошкільника, відповідно до психологічних особливостей, є беззаперечним авторитетом у всьому, зокрема й мовленні. Спостерігаючи за мовленнєвою поведінкою матері та батька, дитина поповнює словниковий запас, опановує навичками вербальної комунікації в різних життєвих ситуаціях. Саме в сім'ї створюються особливі умови для опанування дітьми мовленнєвої діяльністю в природовідповідний, сприятливий спосіб для дошкільного віку⁸¹².

У зв'язку з тим, що мовленнєвий розвиток у перші три роки життя дитини не тільки передбачає накопичення словника, а й формування фонематичного, граматичного його

⁸¹¹ Богуш А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. Дошкільне виховання. 2013. № 7, с. 6.

⁸¹² Колосова О. В. Колектив як фактор соціального становлення особистості старшого дошкільника.

компонентів, тому особливе значення мають якісні показники мовлення дорослих. Повноцінний мовленнєвий розвиток дошкільників залежить від того, яке мовлення є прикладом для наслідування. Відтак, мовлення батьків має бути розбірливим, правильним, простим, повторюваним, живим.

Для того, щоб у дитини дошкільного віку ефективно формувалося розуміння мови, необхідним є дотримання усіх близьких дорослих єдиних правил спілкування з нею. Із цією метою батькам рекомендується організовувати мовний супровід ігрової діяльності дитини, вправлятися з дитиною у мовному спілкуванні, поступово його ускладнюючи. Важливо, щоб батьки використовували можливості мовного розвитку дитини в різних режимних моментах та життєвих ситуаціях, наприклад, під час одягання, прогулянки, підготовки до сну тощо.

Результати численних наукових досліджень доводять, що саме мовленнєва комунікація з членами родини в дошкільному віці є провідним чинником мовленнєвого розвитку особистості. У період раннього дитинства спілкування з мамою, як найважливішою людиною в житті малюка, формує його вмотивованість до розвитку мовлення. Як наголошують фахівці, саме мовлення матері, її спілкування з дитиною має беззаперечно вирішальний вплив як на мовний, так і загальний розвиток в цілому дошкільника. Водночас, особливості родинного мовного середовища, традиції сімейного спілкування відіграють основоположну роль у становленні психічних процесів (мислення, уваги, уяви, пам'яті, мовлення), розвитку емоційної сфери й пізнавальної діяльності дитини дошкільного віку.

Наступною інституцією в житті дитини, яка забезпечує сприятливе мовне середовище для її розвитку, є ЗДО. На цьому віковому етапі прикладом для наслідування, моделлю літературно правильного мовлення стають члени педагогічного колективу закладу. Відтак, вчені акцентують увагу на необхідності усвідомлення значущості власного прикладу вихователів у формуванні мовленнєвої особистості вихованців.

У багатьох дослідженнях зазначається, що важливою складовою професійної компетентності вихователів ЗДО є уміння створити сприятливе мовне середовище в групі, здатність стимулювати мовленнєву діяльність дітей, підтримувати доброзичливу атмосферу, виявляти зацікавленість в найменших успіхах кожного з вихованців⁸¹³.

Важливо зазначити, що сучасний вихователь також має досконало володіти як традиційними методами розвитку мовлення дітей дошкільного віку, так і широко застосовувати інноваційні підходи до організації цього напрямку освітньої діяльності. Щодо застосування традиційних методів, то фахівці зауважують, що на часі їх новітнє переосмислення в контексті утвердження суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії. Поруч із традиційними методами в освітню практику ЗДО запроваджуються новітні методи і засоби розвитку мовлення дошкільників. Це можуть бути як нестандартні словесні подорожі, так і мультимедійні презентації тощо.

Відповідно до сучасних вимог, які передбачають скорочення часу на організоване навчання під час занять задля пріоритетності особистісного самовизначення дитини в розвивальному середовищі, розвиток мовлення не обмежується виключно груповим навчальним процесом.

Мовленнєва діяльність дошкільників у ЗДО розвивається завдяки різним формам індивідуальної та позанавчальної роботи, а також практично усіх режимних моментах. Мета цього є закріплення мовленнєвих умінь та навичок, здобутих вихованцями під час занять.

Фахівці в галузі дошкільної освіти зазначають, що успішний мовний розвиток дошкільників забезпечується повсякденним їх управлінням під час ігрової діяльності, фізичного виховання, виконання побутових доручень, прогулянок та екскурсій. Рівень сформованості навичок розмовного мовлення, міжособистісної вербальної комунікації залежить від того наскільки активно в мовному середовищі ЗДО створюються природні життєві ситуації, правдиві і зрозумілі дітям мотиви їх мовленнєвої діяльності.

⁸¹³ Маргітич М. Я. Методика розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку української мови.

Важливою складовою ефективності функціонування мовного середовища в ЗДО є впровадження особистісно зорієнтованого підходу до організації розвитку мовлення вихованці. При цьому максимально враховуються мовленнєві можливості і потреби кожної дитини, їх мовні здібності, наміри, бажання, а також індивідуальні та освітні⁸¹⁴. Нажаль, доводиться констатувати, що певна частина дошкільників має труднощі у мовленнєвому розвитку. Також простежується стійка динаміка зростання чисельності дітей, мовленнєвий розвиток яких не відповідає віковій нормі. При спостереженні за особливостями взаємодії вихованців із дорослими та однолітками виявляються проблемні сторони їх мовлення, затримка у розвитку його комунікативної складової. Зачасту це проявляється у спілкуванні в побутових ситуаціях, рольових іграх, а також інших ситуаціях нерегламентованої комунікації. Численні дослідження свідчать, що сьогодні розвиток мовлення більшості дітей дошкільного віку має недостатній рівень. Це, в свою чергу, створює суттєві перешкоди для успішної взаємодії із педагогом та однолітками.

Як зазначають дослідники, подолання труднощів у мовленнєво-комунікативному розвитку дітей дошкільного віку є важливим напрямом професійної діяльності вихователів ЗДО. Складність у її вирішенні, передусім, полягає у властивому більшості вихованців генетичному (невербальному) виді спілкування. При цьому важливою умовою активізації мовленнєвої діяльності вихованців є врахування його специфіки впливу на перебіг вербальної комунікації.

Необхідно відзначити, що важливим завданням функціонування мовного середовища ЗДО є запобігання виникненню й подолання вже існуючих труднощів мовленнєвої взаємодії між вихованцями. Традиційно в методиці розвитку мовлення дітей дошкільного віку важливе місце відводилося формуванню мовленнєвих умінь та навичок на основі елементарного усвідомлення мовних явищ. Тепер відбулися певні зміни в освітніх завданнях і сьогодні пріоритетним стало виховання мовної особистості. Для мовної особистості характерні уміння і здатності використовувати мову відповідно до певної ситуації, вільно і творчо використовувати мовлення для досягнення освітніх і життєвих цілей.

Серед причин, внаслідок яких виникають труднощі в мовленнєво-комунікативному розвитку дітей дошкільного віку в психолого-педагогічних дослідженнях відзначаються: соціальні, психолого-педагогічні та психофізичні.

Виникнення соціальних перешкод, передусім, зумовлюється обмеженим вербальним спілкуванням, відсутністю сприятливого мовного середовища. Дефіцит спілкування може спричинити загальну затримку в розвитку. Також соціальними чинниками цього процесу можуть бути емоційна і фізична незахищеність дитини, вороже ставлення до неї оточуючих.

Патогенний педагогічний вплив на розвиток мовлення дошкільників може мати як ліберальний, так і авторитарний стилі спілкування вихователя з дітьми. Суттєві перешкоди в мовленнєвій діяльності зазнають вихованці ЗДО при недостатній організації нерегламентованих видів діяльності дошкільників, зокрема самостійній ігровій діяльності.

Характеризуючи психологічні перешкоди мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, необхідно відзначити індивідуальні психологічні особливості вихованців, які перешкоджають їх міжособистісній комунікації.

У сучасних дослідженнях визначено основні комунікативні труднощі дітей дошкільного віку, що становлять суттєву перешкоди для їх мовленнєвої діяльності. До них належать такі комунікативні труднощі, як:

- встановлення контакту, зумовлене постійною сором'язливістю, страхом, невпевненістю у своїх силах тощо;
- дитячий максималізм і егоцентризм, несформованість уміння приймати інших людей такими, як вони є;
- відсутність емпатії, відсутність здатності співпереживати, розуміти почуття і внутрішній стан співрозмовника;

⁸¹⁴ Богуш А., Гавриш Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу. Дошкільне виховання. 2012. № 10, с. 5.

- неадекватна самооцінка дитини: невпевненість у собі чи завищена самооцінка тощо;
- підвищена емоційно-особистісна залежність від партнерів по спілкуванню: застереження у виявленні індивідуальних потреб, особливостей, відмова від власних інтересів⁸¹⁵.

Практика педагогічної діяльності, спрямованої на активізацію мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, доводить необхідність створення в ЗДО спеціальних педагогічних умов. Першочергове значення серед них відводиться використанню суб'єкт-суб'єктного, емоційно сприятливого, розвивального спілкування. Це запобігає виникненню в дошкільників психотравматичного досвіду. Водночас такий стиль мовленнєвої поведінки вихователя дозволяє реалізувати повноцінну вербальну комунікацію, яка не пригальмовує активність та самостійність дитини, а також дозволяє реалізувати основну умову мовленнєвого розвитку дитини – організацію діалогічного спілкування⁸¹⁶.

Важливим аспектом розвитку мовлення в дошкільному віці є становлення емоційно-особистісної форми спілкування. Під час комунікації з близькими людьми, педагогом та однолітками дитина реалізовує свою природну потребу в любові, визнанні, повазі, підтримці. Це, в свою чергу, сприяє її мотивації до спілкування і взаємодії в різних і захоплюючих видах діяльності для цієї вікової категорії.

В організації освітнього процесу як важливої складової мовного середовища ЗДО відводиться окреме місце створенню ситуації успіху, пошуково-дослідницької діяльності вихованців, що формує їх відчуття особистої причетності до відкриття чогось нового, особистісних взаємин, можливості вибору співрозмовників та засобів досягнення комунікативно-мовленнєвої мети.

В освітньому процесі ЗДО важливо враховувати корекційний напрям педагогічної діяльності в мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку. Т. Піроженко розробила рекомендації щодо корекції мовленнєво-комунікативного розвитку дітей, які передбачають необхідність створення умов для міжособистісної взаємодії в таких напрямках, як: «дитина-дорослі», «дитина-однолітки», «дитина-малюки». У цьому напрямку реалізації педагогічних завдань важливо розвивати у дошкільників усіх форм (емоційно-особистісного, ситуативно-ділового, внеситуативного), а також засобів (невербальні, мовні) спілкування.

Характеризуючи педагогічні умови розвитку мовлення вихованців ЗДО, необхідно зауважити, що завдяки подоланню проблемних аспектів у міжособистісній комунікації досягається його своєчасність та ефективність. Завдяки розвитку та вдосконаленню мовлення дитини, активізується її спільна діяльність як з дорослими, так і однолітками⁸¹⁷.

Як зазначають експерти, своєчасне виявлення труднощів у комунікації і розпочата корекційна робота на ранніх стадіях суттєво оптимізує мовленнєвий розвиток. Закономірно, що в дошкільному віці дитина як суб'єкт, який має труднощі комунікації, ще не здатна усвідомити свою можливу причетність до їх виникнення. Більше того, вона, навіть усвідомивши цей факт, не завжди спроможна змінити способи і форми своєї мовленнєвої діяльності. Такого роду ситуація пояснюється віковими особливостями, що включають низький рівень самоконтролю, опосередкованість поведінки, слабку рефлексію.

Доцільно зауважити, що для дошкільників характерна обмеженість у застосуванні комунікативних прийомів і технік. Зважаючи на це вихователю необхідно створювати спеціальні умови, мовленнєві ситуації, які б стимулювали їх до спілкування.

Перед дорослими стоїть важливе завдання – розвивати мислячу істоту через надання можливості дитині реалізувати справжнє призначення розвитку мовлення.

Зважаючи на те, що розвиток мовлення дітей безпосередньо пов'язується з діяльністю, насамперед, провідним її видом у дошкільному дитинстві – грою, у мовному середовищі

⁸¹⁵ Свинарук Л. Розвиток зв'язного мовлення – запорука успішного навчання в школі. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 37. 2011, с. 133-138.

⁸¹⁶ Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 152 с.

⁸¹⁷ Богуш А., Гавриш Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу. Дошкільне виховання. 2012. № 10, с. 5-9.

ЗДО рекомендується максимально використовувати цей розвивальний засіб. Як зазначають дослідники, в дошкільному віці існує чітка взаємозалежність між розвитком мовлення і опануванням різними видами гри. Фахівці одностайні у твердженнях, що гра для дитини є природовідповідним віковим потребам методом і засобом реалізації усіх напрямків розвитку особистості, у тому числі й мовленнєвого.

Організуючи ігрову діяльність із дидактичною та розвивальною метою, вихователь суттєво розширює можливості мовленнєвого розвитку дітей в ЗДО. У дослідженні К. Карасьової визначено чинники, які впливають на розвиток різних структурних компонентів мовлення шляхом поєднання мовленнєвої з ігровою діяльністю. Передусім, до них належить спеціальна організація цих видів діяльності вихованців, а також застосування при цьому системи мовленнєвих технологій, які забезпечують перехід дошкільника від репродуктивних до творчих мовленнєво-ігрових дій⁸¹⁸.

У сучасних наукових працях, присвячених проблемам організації освітнього процесу з метою розвитку мовлення дошкільників, зазначається, що під час гри вихованці можуть виконувати дії, котрі стимулюють їх мовленнєву активність. Під час гри дошкільники також опановують загальномовленнєвими навичками, зокрема: культурою слухання, запитування, висловлювання, обґрунтування, доведення, налагодження спілкування. У грі створюються умови для того, щоб дитина якнайкраще, чітко виклала хід своїх думок. Також у ході гри дошкільник намагається досягнути повного розуміння однолітків, а таким чином докладає зусиль, щоб граматична та лексична сторона їх мовлення досягала якісних вікових показників⁸¹⁹.

Важливо зауважити, що в старшому дошкільному віці діти в своєму мовленні під час креативних ігор, на відміну від спілкування з дорослими, вже намагаються ширше використовувати різні частини мови: прикметники, прислівники, прийменники. Водночас проявляють наполегливість у досягненні граматичної правильності будови своїх звертань, висловлювань, реплік тощо. Відтак, стає очевидним, що природне бажання дитини брати участь у грі, бути зрозумілим партнерам, виступає дієвим стимулом зростання розумових зусиль для мовленнєвого розвитку.

Таким чином, своєчасність оволодіння мовленням є важливою складовою особистісного розвитку дітей дошкільного віку. Здатність розуміти мовлення і власна вербальна комунікація формується комплексом чинників, від ефективності функціонування яких безпосередньо залежить якість мовленнєво-комунікативної діяльності дитини. У теорії і практиці дошкільної освіти обґрунтовано, що провідними чинниками розвитку мовлення особистості в період дошкільного дитинства є: розвивальне мовне середовище, приклад мовленнєвої поведінки дорослих, стимулювання педагогами мотивації, потреб та створення умов для опанування мовленням вихованців ЗДО. Розвиток мовлення відбувається поетапно. Первинною ланкою в розвитку мовлення дітей є сім'я, в якій закладаються основи мовної особистості шляхом наслідування стилю спілкування, фонематичної і граматичної складової мови батьків. Цілеспрямований комплексний психолого-педагогічний супровід мовленнєвого розвитку в умовах ЗДО спрямовується на забезпечення емоційних та особистісних контактів дітей з дорослими і однолітками, на задоволення їх потреби в міжособистісній комунікації в різних видах і формах доступних дітям діяльності. Завдяки спілкуванню та ігровій діяльності вихованці опановують всіма сторонами мовлення, стимулюється їх потреба і можливості в спілкуванні.

⁸¹⁸ Карасьова К. В. Ігровий простір дитини. Київ: Шк. світ. 2011. 128 с.

⁸¹⁹ Богуш А., Гавриш Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу. Дошкільне виховання. 2012. № 10, с. 5-9.

Література:

1. БОГУШ А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини. Дошкільне виховання. 2013. № 7. С. 6-10.
2. БОГУШ А., ГАВРИШ Н. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу. Дошкільне виховання. 2012. № 10. С. 5-9.
3. КАРАСЬОВА К. В. Ігровий простір дитини. Київ: Шк. світ. 2011. 128 с.
4. КОЛОСОВА О. В. Колектив як фактор соціального становлення особистості старшого дошкільника. URL: http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/143/ilovepdf_com-33-37.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. МАРГІТИЧ М. Я. Методика розвитку мовлення і навчання дітей дошкільного віку української мови. URL: <http://genius-ja.uz.ua/images/files/-pdf>.
6. ПИРОЖЕНКО Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 152 с.
7. СВИНАРУК Л. Розвиток зв'язного мовлення – запорука успішного навчання в школі. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 37. 2011. С. 133-138.